

LBRIS

We know
books

RUTH GOODMAN

CUM SĂ TRĂIEȘTI CA UN VICTORIAN

O ZI DIN EPOCA REGINEI VICTORIA

Traducere din limba engleză de Adriana Bădescu

CORINT
BOOKS

—2023—

CUPRINS

<i>Prefață</i>	7
1. Trezirea	11
2. Îmbrăcarea	34
3. Un drum până la privată	95
4. Îngrijirea personală	105
5. Exercițiile de dimineață.	142
6. Micul dejun	149
7. Principalele activități ale zilei	167
8. Înapoi acasă	199
9. Masa de amiază	235
10. Reluarea zilei de lucru	240
11. Între timp, pentru tineri a fost școala	268
12. Cum să furi câteva ore de relaxare	295
13. Masa de seară.	344
14. O baie înainte de culcare	363
15. În spatele ușii dormitorului	379
Epilog	411
<i>Mulțumiri</i>	413
<i>Credite foto</i>	417
<i>Indice tematic și de nume.</i>	421

TREZIREA

Începe cu un tremur. Fie că erai bogat sau sărac, locuitor al unui oraș sau lucrător la o fermă, primul pas când te ridicai din pat era unul rece. Clasele bogate aveau de obicei în dormitoare sobe sau șemineuri cu cărbuni sau grătare din fier, însă acestea erau rareori aprinse. Jane Carlyle, soția eseistului scoțian Thomas Carlyle, locuia într-o elegantă casă londoneză în anii 1850 (vezi fotografia 8). În ciuda venitului confortabil al familiei, focurile erau aprinse în camerele de la etaj doar în situațiile disperate, când dormitoarele găzduiau persoane bolnave. Odată, când în casa unor prieteni bogați a fost aprins focul pentru ea, Jane a descris situația ca pe „un lux nebunesc”, din cauza căruia s-a simțit vinovată, ca urmare a sănătății ei de fier.

Pentru Jane Carlyle, ziua începea pe la 7.30 dimineața, dar servitoarea ei se trezea cu mult înainte de această oră. Manualul de gestionare a gospodăriei scris de doamna Beeton, *Book of Household Management*, recomandă ca menajerele să-și înceapă ziua de lucru la ora 6.00 în diminețile de vară și la 6.30 sau 7.00 pe timp de iarnă, în conformitate cu ora la care se lumina de ziuă. Toată viața ei, Hannah Cullwick a lucrat ca servitoare și mulți ani a păstrat un jurnal în care și-a consemnat programul zilnic de muncă. Cu o caligrafie îngrijită, cu cerneală albastră, scrie că se trezea de obicei la ora 6.00, deși dacă avea mai multe de făcut în ziua respectivă se ridica din pat și mult mai devreme. Curățenia de primăvară, când ziua era în creștere, îi impunea în general să se trezească la ora 5.00, dar uneori avea și prilejul de a mai lenevi în pat. În ziua de Crăciun a anului 1863, și-a permis luxul de a se ridica abia la ora 8.00. În fiecare dimineață, înainte ca familia stăpânilor să se trezească, aprindea focurile, scutura covorul, lustruia mobilierul din

sufragerie, își lua micul dejun, curăța o pereche de ghete și freca treptele de la intrarea în casă.

Ivirea zorilor era semnalul de trezire pentru majoritatea celor care munceau, dar mulți bărbați aveau nevoie să se trezească la ore fixe. Pentru cei nevoiți să fie prezenți la lucru foarte devreme și să fie punctuali, serviciile unui „bătător în fereastră” erau neprețuite. Înarmat cu un felinar și un băț lung, bătătorul în ferestre colinda străzile în permanență, bătând în geamurile clienților. Unul dintre motivele existenței acestei neobișnuite meserii era acela că ceasurile și orologiile erau scumpe și puțini dintre muncitori și le permiteau. Pentru bătătorul în ferestre însă, investiția într-un ceasornic putea constitui baza unui trai relativ decent. Munca lui se desfășura pe durata nopții și fiecare dintre numeroșii săi clienți îi plătea un penny pe lună. Un astfel de meseriaș putea fi întâlnit în mai toate orașele industriale de pe cuprinsul Marii Britanii, de la Portsmouth la Inverness, și chiar în târgurile mai mici, ca Baldock în Hertfordshire, unde una dintre cele trei berării locale avea un angajat care îi trezea pe căruțași la ora 3 a dimineții. Cu o populație de numai 2 000 de locuitori, Baldock avea un număr suficient de lucrători matinali la căile ferate, în industria băuturilor și într-o sumedenie de mici ateliere, pentru a angaja un bătător în ferestre.

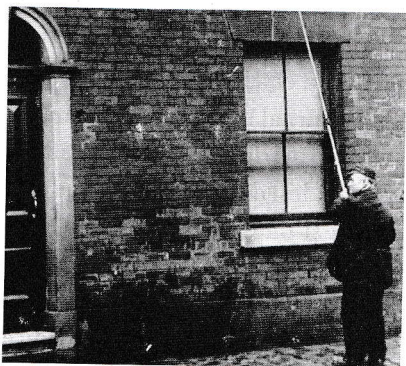

Fig. 1. Un bătător în ferestre cu uneltele meseriei sale, circa 1900.

Odată ce te trezeai dimineța, pentru a adăuga un dram de căldură și confort unui început de zi friguros, indiferent de oră, aveai nevoie să pășești pe un covor sau preș, în locul dușumelei goale. Casele aristocratice aveau în cele mai bune dormitoare covoare minunat țesute, însă chiar și la nivelurile înalte ale societății camerele fiilor și fiicelor aveau parte doar de o carpetă veche, care văzuse și

zile mai bune într-o altă parte a casei, mai importantă. Cei mai puțin înstăriți, însă, rareori aveau parte de ceva țesut sub picioare. Dacă erai norocos și trăiai într-o zonă cu țesătorii, cum erau unele părți din Yorkshire, preșurile din cărpe constituiau o soluție la îndemână. Acestea erau simple de confecționat, dar necesitau o cantitate mare de material. Cei care locuiau în apropierea unei țesătorii își puteau permite ceva mai mult confort sub tălpi dimineața, datorită rebuturilor și capetelor de fir disponibile la preț mic.

Am lucrat și eu câteva astfel de preșuri, în stiluri diferite, aplicând cele două tehnici principale din perioada respectivă – folosind o croșetă metalică pentru a trage fâșiile printr-o pânză de sac sau împletind fâșii de țesătură pentru a forma un șnur lung, răsucit apoi în spirală și cusut. Un preș de numai un metru pe o jumătate de metru necesită, pentru a fi confecționat, echivalentul a trei pături. Pentru majoritatea celor din perioada respectivă, care nu aveau acces la resturi locale, această cantitate ar fi fost un adevărat lux. Prin urmare, preșulețele de câteva palme lungime erau o soluție mai acceptabilă pentru familiile din clasa muncitoare, lucrate fiind din rufe și haine vechi, plus resturi de la alte proiecte de croitorie. Comparându-le cu exemple ulterioare din perioada eduardiană și de mai târziu, este evident că dormitoarele victoriene erau dotate cu preșuri de dimensiuni mai mici. Dar un simplu pătrat de țesătură sub picioare putea face o diferență mare pentru victorianul care își aduna curajul să înceapă o nouă zi.

Pe lângă lipsa focului în sobă și podelele mai mult goale, ferestrele erau deseori lăsate deschise peste noapte în dormitoare, pentru a permite circulația aerului curat. Aceasta era o reacție la frecvențele avertismente cu privire la aerul stătut și înăbușitor lansate prin intermediul lucrărilor doctorului Arnott, respectat om de știință și membru al Institutului Regal¹, interesat de o serie de fenomene atmosferice și de chestiuni

¹ Royal Institution of Great Britain, una dintre cele mai vechi societăți științifico-educative din Marea Britanie, fondată în 1799 cu scopul de a promova cercetarea și educația științifică și tehnologică și a le disemina în rândul maselor (n. tr.).

„sanitare”. Relatările oarecum distorsionate ale unuia dintre experimentele sale, apărute în presa populară, au alimentat o adevărată paranoia referitoare la insuficiența oxigenului în casă. Una dintre ele susținea că „un canar într-o colivie atârnată deasupra unui pat cu baldachin în care doarme cineva avea să fie găsit, de cele mai multe ori, dimineața mort”.

Doctorul Arnott și alții erau îngrijorați de acumulările de dioxid de carbon – numit pe atunci acid carbonic – în spațiile slab ventilate. Firește, este adevărat că într-un mediu complet închis există riscul de asfixiere dacă oxigenul este insuficient. În cazul respirației umane în medii domestice obișnuite dotate cu sobe pe cărbuni și lămpi cu gaz, persista temerea că apărea, dacă nu chiar riscul sufocării, cel puțin riscul otrăvirii și al îmbolnăvirii cauzate de respirația într-un aer cu concentrație prea ridicată de dioxid de carbon. Dormitoarele erau cu atât mai îngrijorătoare, deoarece oamenii petreceau un timp îndelungat în ele. Doctorul Pye Henry Chevasse, medic și autor de manuale de igienă și de popularizare în epoca victoriană, declara chiar că era „o nebunie să dormi într-o cameră fără ventilație – înseamnă să inhalezi otravă; pentru că gazul carbonic acid, reziduu transpirației pe care plămânii îl elimină continuu, este... mortal”. Era un argument solid și nicio autoritate medicală din secolul al XIX-lea nu s-a arătat dispusă să-l contrazică ferm. Unii specialiști, precum dr. Chaumont, au încercat să cuantifice chestiunea stabilind niveluri necesare de oxigen; el recomanda, pentru un mod de viață sănătos, aproximativ 113 metri cubi de oxigen pe oră, pentru fiecare persoană. Dar cum acesta era volumul de aer conținut într-o încăpere de 3 metri înălțime, 3 metri lățime și 12 metri lungime, un dormitor obișnuit nu le putea asigura ocupanților săi tot oxigenul considerat necesar. Studiile actuale demonstrează că dr. Chevasse și contemporanii săi au subestimat substanțial circulația aerului în și din încăperi și clădiri.

Locuințele de astăzi sunt mult mai bine izolate decât orice casă victoriană, și totuși rareori suntem afectați de vreo otrăvire cu dioxid de carbon. În ciuda ferestrelor duble tip termopan și a absenței hornurilor, estimările moderne sugerează că aerul dintr-o locuință se schimbă

complet la fiecare două până la trei ore. În perioada victoriană era recomandat însă nu doar să ții coșurile de tiraj deschise chiar și atunci când nu se făcea foc, dar și să lași o fereastră batantă deschisă și sus și jos, pentru a permite circulația liberă a aerului în încăpere, indiferent de vremea de afară. În casele în care nu existau coșuri de tiraj, puteau fi instalate ventilatoare deasupra ușii, pentru a se face curent atunci când erau deschise ferestrele.

Dacă nu suportai să lași ferestrele deschise, puteai spera să îmbunătățești calitatea aerului în interior cu ajutorul unui vas cu apă. Recomandările vremii indicau să „lași în cameră un urcioc cu apă” și, „în câteva ore”, acesta avea să absoarbă toate gazele expirate, aerul avea să „devină mai pur și apa teribil de murdară”. Un alt experiment simplu pentru a afla cât acid carbonic era prezent în încăpere era descris în ghiduri și manuale școlare. *The Science of Home Life*, o carte destinată elevilor, aborda din punct de vedere științific viața în gospodărie și sugera că „dacă turnăm puțină apă de var limpede într-o farfurioară sau într-un bol puțin adânc și o expunem la aer timp de aproximativ o oră, vom găsi la suprafața lichidului o spumă sau o crustă alburie. Aceasta dovedește că în aer este prezent acid carbonic”. Din păcate, niciunul dintre aceste experimente nu era nici pe departe corect din punct de vedere științific. În ultimul caz, explicația mai plauzibilă este aceea că o parte din apă se evaporă și lăsa la suprafață o pojghiță de calcar; în cazul primului experiment, „murdărirea” apei era probabil o iluzie. În ambele cazuri, o metodă științifică inadecvată era folosită pentru a susține o idee care se bucura de popularitate.

Dar își lăsau oamenii ferestrele deschise pe tot parcursul anului? Se pare că obiceiurile variau. În conformitate cu unele rapoarte emise de filantropi, cercetători și autorități asupra condițiilor de trai ale populației sărace, pentru a-și ține de cald unii altora, mai mulți copii se îngheșuiau unii în alții îmbrăcați doar în hainele de zi, pe saltele neînfățate, sub ferestre deschise în permanență. Părinții lor încercau doar să procedeze cum se cuvine. Se temeau să nu-și otrăvească vlăstarele, deși ținând ferestrele deschise nu puteau spera să le asigure căldura necesară. Alte rapoarte, la

fel de înspăimântătoare, amintesc de grupuri mari de persoane care dormeau înghesuite în încăperi cu toate ferestrele bine închise. Pentru acestea, posibilitatea de a se încălzi era mai importantă decât discuțiile despre aerul otrăvit. Henry Mayhew, jurnalist la ziarul *Morning Chronicle*, preciza pe baza interviurilor luate celor săraci că „răsuflările lor în toiul nopții în camera neventilată formau un abur de duhoare puturos și sufocant”.

Pentru vasta majoritate a victorienilor, camerele neîncălzite, cu ferestre deschise, creau condițiile unui început de zi înviorător. Ridicându-se din pat, păseau timid pe ceea ce puteau încropi în chip de covor. Apoi începea chinul abluțiunilor matinale.

SPĂLATUL LA LIGHEAN

În cea mai mare parte a perioadei victoriene, spălatul la lighean era principala formă de igienă personală la început de zi pentru majoritatea persoanelor. Pentru bărbații și femeile din clasele mijlocie și superioară, acesta survenea imediat după ce se ridicau din pat, încă înveșmântați în cămășile de noapte lungi și voluminoase. Dar servitorii și cei care trebuiau să curețe sobele, să pregătească mașina de gătit și să aprindă focurile erau nevoiți să aștepte până ce își terminau activitățile de dimineață înainte de a se putea spăla. Hannah Cullwick reușea să se spele chiar înainte de a pregăti micul dejun al familiei, deseori folosindu-se de dotările bucătăriei. „M-am spălat la chiuvetă și am pus fața de masă pentru micul dejun”, nota ea la 11 august 1863. Dar majoritatea se spălau la lighean în dormitor, unde toate ustensilele necesare erau pregătite din timp.

Tot ce trebuia pentru aceasta consta dintr-un lighean, o găleată de lături, o cârpă, niște săpun și o singură carafă cu apă fierbinte adusă din bucătărie (vezi fotografia 2). Apa rece era și ea o opțiune la care apelau mulți, în speranța că-și vor îmbunătăți circulația sanguină. În plus, avea și avantajul rapidității, dat fiind că vasul putea fi adus în cameră de seara, fiind gata pregătit alături de lighean și prosoape. Dar, din păcate, săpunul în epoca victoriană era inutil cu apă rece – nu se dizolva și nici nu

făcea spumă – iar un spălat cu apă fierbinte și săpun era în general recomandat o dată pe săptămână pentru a îndepărta grăsimea, chiar dacă te spălai zilnic cu apă rece.

Spălatul la lighean este și astăzi o tehnică foarte eficientă și ecologică pentru cei aflați în zone cu condiții sanitare spartane. Cu o singură carafă de apă îți poți spăla și clăti foarte ușor tot corpul. Torni puțină apă în lighean, înmoi cârpa și o storci, pui puțin săpun pe ea și, gata, poți începe să te speli. Când apa devine prea tulbure, o arunci în găleata de lături și torni o altă porție din carafă. Și așa mai departe, până când te-ai spălat peste tot. La fel ca frecatul podelelor, spălatul la lighean putea fi făcut pe bucăți – săpuneai, limpezeai și ștergeai o parte, iar apoi treceai la alta. Astfel, puteai rămâne în cea mai mare parte îmbrăcat pe tot parcursul operațiunii: fiecare zonă a corpului era dezbrăcată, spălată și îmbrăcată la loc înainte de a o dezgoli pe următoarea. Te puteai spăla astfel în dormitor, fără să ți se facă foarte frig, chiar și în ianuarie, și cu un nivel ridicat de decență, dacă împărțeai camera cu cineva (așa cum se întâmpla în mai toate cazurile în perioada victoriană). Era posibil chiar și să-ți speli unele segmente de corp pe sub un strat de veșminte. Dacă aveai o cămașă de noapte largă, o puteai lăsa pe tine și tot aveai acces cu cârpa pe aproape tot corpul. După ce ultimii stropi de apă din carafă erau folosiți pentru a clăti cârpa și ligheanul, găleata era dusă jos și apa murdară, aruncată.

De la doamnele bogate care locuiau în conace elegante, cu seturi de vase de toaletă din porțelan fin pictate manual, până la soția unui lucrător la fermă cu lighean și carafă din ceramică, desperecheate și crăpate, ligheanul era întruchiparea igienei feminine în epoca victoriană. Femeile începeau prin a încălzi un ibric cu apă

Fig. 2. Abluțiunile matinale la lighean, 1850.

sau prin a-i cere unui servitor să facă acest lucru în locul lor. În privința celor bogate, care aveau în pivniță cărbune din belșug pentru a face focul, și eventual o cameristă care să le aducă apa, spălătul zilnic la lighean cu apă caldă era ceva obișnuit. Cele cu casa plină de copii și fără servitori își permiteau cu greu câte un ibric de apă caldă pentru fiecare, astfel că se spălau mai rar sau se limitau la o clătire cu apă rece. Iar pentru cele foarte sărace, care se înghesuiau în camere mici, supraaglomerate, munceau din greu de dimineața până seara și nu aveau ce mânca, urcatul și coborâtul scârilor cu ibrice de apă într-o casă neîncălzită erau mult prea solicitante.

Căzile de baie erau foarte rare și, acolo unde existau, erau folosite de obicei la sfârșitul zilei (le vom examina în detaliu spre finalul cărții).

Fig. 3. Reclamă înfățișând o fetiță în fața ligheanului, cu o carafă de apă caldă și un calup de săpun Sunlight, 1895.

De cele mai multe ori, bărbații erau cei care beneficiau de ele, pudoarea fiind o parte considerabilă a motivului. Bărbații se simțeau în largul lor străbătând holurile unei case înstărite îmbrăcați doar în halatul de baie, însă mult mai puține femei erau dispuse s-o facă, simțindu-se prea expuse și prea vulnerabile. În puținele gospodării ale clasei muncitoare care își permiteau să așeze o cadă de baie din cositor în fața sobei, bărbații și copiii erau de obicei cei care o foloseau. Chiar și în mediul familial, femeile erau rareori dispuse să stea dezbrăcate în bucătărie, iar de multe ori până și bărbații preferau să poarte o pereche de nădragi subțiri din bumbac atunci când se îmbăiau în împrejurări semipublice.

Spălătul la lighean a rămas una dintre cele mai răspândite modalități de asigurare a igienei personale pe parcursul

secolului al XIX-lea, cu apă caldă sau rece, cu săpun sau fără. Asigura o igienizare rapidă a corpului dimineața, pregătindu-l pentru o nouă zi. Dar faptul că oamenii epocii victoriene se spălau cu apă era o evoluție de dată recentă. Înaintea acestei perioade se credea că porii pielii lăsa bolile să pătrundă în corp. Dacă transpirația permitea toxinelor și mirosurilor să iasă prin pori, se considera că pielea trebuie protejată împotriva expunerii prelungite la eventuale surse de infectare, iar apa deschidea porii și deci trebuia evitată. Se credea că bolile erau transportate de miasmele rele din aer, acestea fiind mai dense și mai periculoase acolo unde mirosurile și umezeala erau cel mai ușor sesizabile. Era suficient să treci prin aburii puturoși care se ridicau din bazinele tăbăcarilor, pe lângă grămezi stătute de bălegar și guri de canal deschise ori prin dreptul atelierelor de vopsitorie și înălbire, că infecția plutea în aerul din jur, amenințând să-ți intre în nas, în gură sau prin piele. Persoanele cu scaun la cap evitau pe cât posibil asemenea zone și purtau asupra lor parfumuri pentru a alunga miasmele. În plus, aveau grijă să-și acopere bine pielea împotriva unor asemenea pericole.

Progresele științifice înregistrate în perioada victoriană în domeniul studiului pielii și al fiziologiei ei au dat naștere unor teorii radicale. Au fost făcute experimente de închidere a porilor, unul dintre cele mai cunoscute implicând un cal. Bietul animal a fost vopsit cu minuțiozitate din cap până-n picioare cu mai multe straturi de șelac (același produs folosit pentru lăcuirea mobilei) pentru a-i acoperi complet porii și a murit în decurs de câteva ore. S-a presupus că motivul fusese asfixierea, ceea ce „dovedea” că pielea deținea un rol important în procesul de respirație și în cel de transpirație. Cunoștințele actuale de anatomie indică limpede că în urma blocării porilor, animalul s-a supraîncălzit și a murit răpus de șocul termic, însă pe aproape tot parcursul epocii victoriene se considera în mod greșit că porii pielii erau o cale importantă, chiar dacă secundară, prin care oxigenul pătrundea în corp. Vechile idei privind eliminarea toxinelor și a produselor reziduale prin piele au persistat, dar

concomitent știința sublinia necesitatea urgentă de schimbare a modului în care era îngrijită pielea.

Odinioară se considera că o bună practică pentru igienă era înfolfirea corpului în veșminte, stratul aflat imediat pe piele fiind din bumbac sau din in, materiale care puteau fi ușor spălate. Cămășile, indispensabile și ciorapii bărbătești și cămășuțele și ciorapii de damă acopereau tot corpul, cu excepția mâinilor și a capului. Îmbrăcămintea pentru noapte, care consta într-o cămașă lungă pentru bărbați și, în mod similar, o cămașă până la glezne, cu mâneci lungi, pentru femei, plus șosete și o bonetă iarna, acoperea de asemenea corpul în întregime în pat. Persoanele curate și îngrijite din fire își schimbau această lenjerie cât mai des posibil. Zilnic era bine; de mai multe ori pe zi era și mai bine – pentru cei care aveau timp și un stoc suficient de haine; cei mai puțin înstăriți își schimbau dimineața veșmintele de noapte. Lenjerie de corp mereu curată absorbea transpirația și murdăria de pe corp și, de fiecare dată când te schimbai, această murdărie acumulată era îndepărtată. Fricționarea uscată a corpului cu un prosop curat din in contribuia de asemenea la eliminarea grăsimii, a transpirației și a murdăriei de pe piele și, în plus, stimula circulația sângelui, oferind astfel un aspect sănătos și o tonifiere generală a întregului organism. Prosoapele de fricționare puteau fi spălate cu ușurință, ceea ce făcea ca pielea să rămână curată și sănătoasă evitând pericolele apei, care putea cauza o răceală sau risca să deschidă porii în calea unei infecții.

Funcționează. Știu fiindcă am încercat și eu pe perioade îndelungate. Pielea rămâne sănătoasă și mirosurile corporale sunt îndepărtate. O fricționare rapidă cu un prosop uscat sau cu o „perie de carne” (o bucată de piele întoarsă aplicată pe dosul unei perii din lemn), zilnic, lasă pielea exfoliată, curată și confortabilă. Cea mai îndelungată perioadă pe care am petrecut-o fără să mă spăl cu apă a fost de patru luni – și nimeni n-a remarcat. Pentru această metodă de igienă zilnică, eu prefer prosopul, nu peria. Firește, va trebui să acordați o atenție deosebită subsuorilor, iar cele mai eficiente prosoape sunt